

Іван Дзіра

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА АНТРОПОНІМНА СПАДЩИНА В РЕЄСТРІ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 РОКУ

У статті проаналізовано етимологічний склад, сортимент і частоту вживання слов'янських автохтонних імен і похідних від них прізвищевих назв, які представлені в Реєстрі Війська Запорізького Низового 1756 р. Зроблено висновок, що, незважаючи на тенденцію до майже повного зникнення, праслов'янські імена продовжували існувати в українській антропонімній системі XVIII ст. у вигляді прізвищевих назв.

Ключові слова: праслов'янська антропонімна спадщина, антропонім, особове власне ім'я, прізвищева назва.

Вичерпне уявлення про еволюцію антропонімної системи на завершальному етапі розвитку староукраїнської мови неможливе без детального аналізу праслов'янської антропонімної спадщини. Він дасть змогу з'ясувати обставини остаточного занепаду звичаю вживання слов'янських автохтонних особових власних імен, особливості процесу перетворення їх на прізвищеві назви, а також уточнити критерії розмежування прізвищевих назв, утворених від нехрещених власних імен і отриманих з різних мотивів. Унаслідок вивчення праслов'янської складової української антропонімної системи XVIII ст. «можна буде точніше і конкретніше відповісти на питання: якою мірою сучасні прізвища українців зберігають давньоруську ономастичну спадщину і в антропоосновах, і в формантах, і в самих моделях» [18, с. 137].

Мета цієї статті полягає в дослідженні слов'янських особових власних імен і похідних від них прізвищевих назв, які представлені в офіційному джерелі середини XVIII ст. Автор поставив завдання з'ясувати етимологічний склад, сортимент, частоту вживання та історичну долю праслов'янського антропонімного фонду в українській мові XVIII ст. Для досягнення поставленої мети застосовано синхронно-описовий та порівняльно-зіставний методи, а в окремих випадках – елементи діахронії та прийом статистичного аналізу.

Предметом дослідження є слов'янські автохтонні особові власні імена та похідні від них прізвищеві назви.

Джерелом фактичного матеріалу послужив укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорізького Низового (далі РВЗН. – **І. Д.**), а також додані до нього списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок. Крім політичних мотивів, поява цієї групи взаємопов'язаних між собою документів була викликана потребою виконати повноцінну калькуляцію призначеного Війську Запорізькому грошового й матеріального забезпечення та скасувати митний податок за товари, що ввозилися в Запоріжжя й вивозилися звідти. РВЗН складається зі списків 38 окремих куренів і містить 13085, а разом із поданими паланками відомостями й описами близько 15000 найменувань запоріжців. Вибір саме цієї пам'ятки зумовлений багатством антропонімного матеріалу, точністю фіксації та широтою охопленої території. Оскільки донедавна РВЗН не був опублікований, дослідники-ономасти не приділяли йому на-

© Дзіра Іван Ярославович – професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну Київського національного університету технологій та дизайну, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

лежної уваги, залучаючи до своїх праць лише вибірково, здебільшого під час вивчення історичної антропонімії Нижньої Наддніпряниці [7].

У сучасній антропонімічній літературі склався традиційний поділ слов'янських автохтонних особових власних імен на імена-композиції, імена відкомпонітного та відапелятивного походження.

На сторінках РВЗН нами виявлено лише одне давнє слов'янське особове ім'я-композиції – *Володимир* (2 носії), що виступає в різних графічних і фонетичних формах: *Владимир* і *Володимиръ*.

У досліджуваній пам'ятці зустрічається також єдине відкомпонітне слов'янське автохтонне ім'я – *Борисъ* (5 носіїв), утворене від імені-композиції *Борислав* шляхом часткового усічення постпозитивного компонента зі збереженням його початкового приголосного.

При цьому варто відзначити, що як *Володимир*, так і *Борис* належать до церковно-календарних імен. Оскільки князя-страстотерця Бориса разом із його братом Глібом було канонізовано ще 1072 р., а на середину XIII ст. припадають найдавніші згадки про поминання в церквах Володимира Святославича, то на час складання РВЗН ці імена давно вже втратили свій язичницький характер.

Відомо, що імена, які проходять кілька етапів у процесі еволюції, зовні нерідко бувають віддалено схожі на свої оригінали. Іноді зміни є настільки суттєвими, що виключно за структурними ознаками неможливо зіставити певний антропонім з тим чи іншим слов'янським іменем-композицією або ж із християнським офіційним ім'ям. На сторінках РВЗН натрапляємо на два такі випадки. Йдеться про суфіксальні форми імен, твірною основою яких виступає один склад особової назви. Наприклад, антропонім *Радко* (18 носіїв) можна розглядати і як відкомпонітний дериват, утворений за допомогою суфікса – *ко* < *ько* від слов'янських автохтонних імен типу *Радивой*, *Радислав*, *Радимир* або ж як народну форму, що виникла з церковного хрещеного імені *Радивонъ* (< *Радионъ*). Так само варіанти *Яришъ* (1 носій), *Яргъшъ* (7 носіїв) і *Ярошъ* (5 носіїв) можна співвідносити з низкою слов'янських автохтонних імен, таких як *Ярослав*, *Ярополк* та ін. або ж із християнськими іменами *Ярема* (< *Иеремия*) чи *Ярохтей* (< *Ерофей*). На нашу думку, саме через відсутність неканонічних власних імен у матеріалі РВЗН є більше підстав пов'язувати наведені скорочення різної етимології з християнськими, ніж слов'янськими автохтонними іменами. До того ж, *Ярема* (53 носії) належить до часто вживаних у РВЗН народних варіантів церковно-християнських імен, що становить приблизно 0,35% від загальної кількості найменувань. Інші форми – *Еремъ* та *Еремъй* фіксуються по одному разу. Проте, якщо йдеться про словотвірні моделі, то в даному випадку зв'язок згаданих суфіксальних хрещених імен з праслов'янською спадщиною очевидний. «Благодаря тому, – справедливо зазначають Г.В. Сулова й О.В. Суперанська, – что сокращённые формы русских имён сохранились с древнейших времён, а позже они соединились в сознании народа с новыми полными именами, эти последние были приняты нашим языком. Позже новые, похожие на эти сокращения были созданы для других заимствованных полных имён по образцу всё тех же древнерусских» [12, с. 110].

На відміну від документів XVII ст., зокрема Реєстру Запорізького Війська 1649 р., у РВЗН цілком відсутні слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження, котрі б функціонували як перший ідентифікаційний елемент у двочленних іменуваннях, тобто в ролі власних імен. Так само не вживається ця категорія антропонімів і під час одночленної ідентифікації особи.

Як свідчать студії з ономастики, значна частина праслов'янських іменних лексем лягла в основу українських прізвищ і спадкових прізвищ XIV–XVIII ст. Яскравим підтвердженням цього служить і РВЗН, на сторінках якого неозброєним оком видно ряд давніх слов'янських антропонімів, що виступають другим ідентифікаційним елементом серед двочленних іменувань.

Наприклад, у чотирьох випадках до церковно-християнського імені додається власна назва, що являє собою давнє слов'янське ім'я-композиції: *Іванъ Богданъ* [2, с. 83], *Іванъ Богданъ* [2, с. 185], *Василь Касимъръ* [2, с. 182] та *Іско Станиславъ* [2, с. 86].

Хоч імена *Станіслав* та *Казимир* і мають слов'янське походження, проте у католиків уже з XV і XVII ст. вони потрапили до розряду календарних. До складу козаків Івонівського куреня вписаний *Иско Богонось* [2, с. 158]. З одного боку, його прізвищеву назву можна виводити від слов'янського власного імені-композиції [5, с. 61], а з іншого – від іменника *богоносець* «носящий Бога» [4, с. 122] або прикметника *богоносний* «який в серці своїм носить Бога» [8, с. 112].

Дещо більше серед прізвищевих назв запорозьких козаків збереглося давніх слов'янських імен відкомпозиційного походження. Не виключено, що прізвищю *Рогъ* [2, с. 180] етимологічно пов'язане з антропонімним дериватом, утвореним шляхом усічення постпозитивного та збереження в ролі особового власного імені препозитивного компонента імені-композиції *Роговолодь* чи *Рогдай* [5, с. 60]. Хоча, швидше за все, у цьому випадку маємо справу з антрополексеєю відапелятивного походження. Ймовірно, що прізвищеву назву *Гудымъ* [2, с. 159] є дериватом з частково усіченим постпозитивним компонентом (*Гудимъ* < *Гудим[иръ]*) [5, с. 62]. Проте, наявність в українській мові діалектизму *гудим* «той, хто гуде» [6, с. 613] не дозволяє нам робити категоричний висновок щодо етимології цього антропоніма.

Переважає більшість відкомпозиційних дериватів, що виступають у прізвищевих назвах РВЗН, утворені за допомогою суфіксів:

а: *Ступа* (2 носії) < *Ступогньвъ* [5, с. 60, 83]; *Сулима* (1 носій) < *Сулимиръ* [5, с. 83];

ак – ъ: *Ступакъ* (13 носіїв) < *Ступогньвъ* [5, с. 83];

(я)ан – ъ: *Бъланъ* (3 носії) < *Белизаръ*, *Белославъ*, *Белимиръ* і под. [5, с. 64]; *Драганъ* < *Драгомиръ*, *Драгомилъ*, *Драгорадь* [5, с. 62, 73]; *Стоянъ* (*Стоян*) (2 носії) < *Стоимиръ*, *Стойгньвъ* [5, с. 63, 83];

аш – ъ: *Бълашъ* (1 носій) < *Белизаръ*, *Белославъ*, *Белимиръ* і под. [5, с. 64]; *Святашъ* (2 носії) < *Святогоръ*, *Святополкъ*, *Святославъ* [5, с. 81];

к – а: *Ступка* (1 носій) < *Ступогньвъ* [5, с. 83];

к – о: *Бойко* (*Боико*) (91 носій) < *Бои[славъ]*, *Бои[миръ]*, *Добро[бои]* і под. [14, с. 70–73]; *Гудко* (1 носій) < *Гуди[миръ]* [5, с. 62]; *Мирко* (3 носії) < *Миронгъ*, *Мирославъ*, *Ладомиръ* [5, с. 63, 78]. Але не виключено, що в останньому випадку маємо справу з народним варіантом церковного імені *Мирон*; *Собко* (1 носій) < *Собеборъ*, *Собеславъ*, *Собимысль* [5, с. 82].

уш – ъ: *Богушъ* (1 носій) < *Богуславъ* [5, с. 64, 90].

Однак, враховуючи не лише лінгвістичні критерії етимологізації, а й екстралінгвістичні фактори, що проливають додаткове світло на січову традицію творення прізвищевих назв, на наш погляд, доцільніше пов'язувати походження таких антропонімів, як *Білан*, *Білаш*, *Ступа*, *Ступак* і *Ступка* не з майже забутою на середину XVIII ст. праслов'янською спадщиною, а із сучасними ім'япелятивами. Наприклад, слово *білаш* як назва білого хліба, що вживалася серед жебраків, фіксується словником Б. Грінченка [4, с. 106]. В найменуваннях *Тимъшъ Бъланъ* [2, с. 278] і *Тишко Бъланъ* [2, с. 68] другий ідентифікаційний компонент швидше за все зберігав своє апелятивне значення (пор. у Б. Грінченка: *білан* «блондин» [4, с. 106]). Підтвердженням цього може служити той факт, що полковник Бугогардівської паланки *Демко Бълій* [2, с. 283] у деяких документах фігурує як *Демко Бъланъ* [2, с. 321]. На сьогодні важко сказати, яке саме значення апелятива *ступак* («конная мельница», «конь, хорошо идущий шагом», «перекладина в лопате или заступе для упора ноги при копании» [4, с. 1837–1838]) дало життя відповідній особовій назві. Ще складнішою виглядає ситуація зі встановленням етимології антропоніма *Ступа*, оскільки словник Б. Грінченка дає тлумачення аж шести значень іменника *ступа* [4, с. 1837]. Крім цього, не треба виключати й можливість одержати прізвищю за виявом внутрішньої якості (пор. фразеологізм «дурний як ступа»).

Відомий український мовознавець М.Л. Худаш вибудував досконалу з погляду лінгвістичної аргументації гіпотезу походження антрополексеми *Бойко*. Поширення ще із сивої давнини особової назви *Бойко* та похідних від неї утворень в антропонімії не лише українського, а й інших слов'янських народів, а також членування її на корінь **-бой-** і демінутивний спільнослов'янський суфікс **-к(о)-** дозволяє досліднику говорити про утворення цього антропоніма внаслідок усічення постпозитивного компонента таких

слов'янських імен-комполит, як *Боиславъ*, *Боиводъ*, *Боимиръ* тощо. Також антропонім *Бойко* міг виникнути й від демінутивних форм імен-комполит зі складовим членом **-бой-** у постпозиції: *Будибой* > Будибойко > Бойко; *Добройой* > *Добройойко* > *Бойко* [14, с. 66–73]. На перший погляд, система доказів М.Л. Худаша виглядає бездоганною, проте нас не може не насторожити відсутність у вітчизняних джерелах імен-комполит з елементом **-бой-** на тлі різкого зростання кількості носіїв прізвищевої назви *Бойко* в середовищі українського козацтва протягом XVII–XVIII ст. Так, якщо в Реєстрі 1649 р. антропонім *Бойко* зустрічаємо 13 разів (0,0395%), а *Бойченко* – тричі (0,0074%), то в Реєстрі 1756 р. уже 91 раз (0,6%) і відповідно 6 разів (0,04%). Загалом, прізвищева назва *Бойко* є однією з найбільш розповсюджених у Запорозькій Січі середини XVIII ст. Знову ж таки, непереконливою виглядає й відетнонімічна версія її генези, оскільки в матеріалах РВЗН не фіксуємо власних іменувань, які б віддзеркалювали у своїх основах будь-які інші назви корінного населення українських Карпат. Можливо, ключ до розгадки етимології прізвищевої назви *Бойко*, котра фігурує на сторінках РВЗН, слід шукати в діалектній лексиці української мови XVII–XVIII ст., де знаходимо такі значення слова *бойко*, як «забіяка» [6, с. 186] та «хорошо» [4, с. 124].

Ще одну групу цього словотвірного типу прізвищевих назв складають антропоніми із заперечною часткою **не-**: *Некраса* (1 носій); *Нельгъль* (1 носій), *Нельгна* (9 носіїв) < *Льгпославъ* [17, с. 144–145]; *Немира* (*Немиря*) (3 носії) < *Не[зна]миръ* [5, с. 93–94], *На[да]миръ* [17, с. 146].

І, нарешті, кілька давніх слов'янських імен відкомполитного походження знаходимо в основах патронімічних особових назв РВЗН: *Бойквъвъ* (1 носій), *Бойченко* (6 носіїв), *Борисенко* (1 носій), *Станкєвичъ* (1 носій) (*Станко* < *Станиславъ*, *Станимиръ* або *Добростанъ* [5, с. 63, 82]).

Лексичним матеріалом для творення прізвищевих назв РВЗН слугували також слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження. Але намагаючись пов'язати етимологію прізвищевих назв XIV–XVIII ст. зі слов'янськими відапелятивними іменами або їхніми різноманітними дериватами, дослідник натрапляє на серйозні труднощі. Адже в основі однієї й тієї ж прізвищевої назви може лежати як слов'янське відапелятивне ім'я, що постало через якісь забобонно-містичні мотиви, так і побутове прізвище, створене з метою дати влучну номінативну характеристику особі за допомогою асоціативних властивостей метафоризації або метонімізації. Тому, як справедливо наголошує Н.І. Рульова, «Сьогодні практично неможливо встановити, чи конкретна апелятивна лексична база походить від спадкового прізвища, яке колись було некалендарним іменем, а чи від вуличного індивідуального прізвища, даного особі в дитячому чи навіть у зрілому віці» [10, с. 32].

Намагаючись розв'язати це питання, М.Л. Худаш пропонує відносити до нехрещених власних імен-прізвищ ті особові назви, що давалися відразу після народження або в дитинстві й мали побажальний, охоронно-відстрашувальний чи профілактичний характер, а також нейтральні імена, котрі вказували на обставини й черговість народження дитини, ставлення до цієї події батьків та деякі зовнішні або внутрішні особливості малюка. На його думку, «особові назви – генетично автохтонні власні імена-прізвища – слід було б класифікувати за забобонно-містичними ознаками, а побутово-вуличні прізвища – за побутовими мотивами прозивання» [16, с. 116]. Крім того, на належність до праслов'янської спадщини вказують «масовість, хронологічна повторюваність і територіально велике поширення (іноді навіть загальнослов'янське або загальносхіднослов'янське)» [16, с. 127]. Точку зору М.Л. Худаша в цілому підтримує й І.Д. Фаріон. До основних критеріїв розмежування вона зараховує емоційно-експресивну конотацію побутових прізвищ, їхній місцевий діалектний характер та відсутність побутово-містичних мотивів номінації [13, с. 109].

Щоб відповісти на питання про існування генетичного зв'язку між прізвищевими назвами РВЗН і слов'янськими автохтонними іменами відапелятивного походження, треба, перш за все, з'ясувати загальні умови виникнення й функціонування прізвищевих назв у середовищі запорозького козацтва. Особливо цінними при цьому є ті джерела, що дають змогу пролити світло на мотиви надання й етимологію найменування тієї чи іншої особи.

За давньою традицією прийнятий до січового товариства повинен був прибрати собі нове прізвисько, під яким його записували до реєстрів. «Эта перемена фамилии, – зауважує Д.І. Яворницький, – делалась в виду того, чтобы скрыть прошлое новопоступившего в Сичь: часто на запрос русского или польского правительства, нет ли в Сичи какого-нибудь Иванова или Войновича, Запорожский кош отвечал, что таких лиц в Сичи нет, а есть Задерыхвист или Загубы-колесо, поступившие в число козаков приблизительно в то время, о котором спрашивали московские или польские люди» [19, с. 148]. Цікаво, що від спадкових прізвищ вимушені були відмовлятися навіть особи шляхетського стану. Так, син правобережного шляхтича Андрія Солецького Павло записаний до складу Васюринського куреня під прізвищем *Чорный* [2, с. 196, 312]. Щоправда, у XVIII ст. деякі представники правобережної шляхти й лівобережної та слобідської старшин намагалися зберегти на Січі свої родові прізвища. Однак, такі випадки траплялися не часто. Отримані січовиками «прозванія» набували на теренах Запорозьких Вольностей адміністративно-правової чинності. Підтвердженням цього служать, зокрема, атестати, видані запорожцям, котрі залишали службу й оселялися в Гетьманській чи Слобідській Україні. У цих документах козаки зазвичай носять не старі прізвищеві назви, а прізвиська, якими вони користувалися на Січі [1, с. 439–542].

Хоч процес творення прізвищевих назв у запорозькому середовищі мав стихійну природу й у кожному конкретному випадку міг залежати від різних обставин, та все ж справжні причини їхньої появи частіше за все варто шукати в тих чи інших рисах характеру, поведінки, зовнішнього вигляду людини або деталях її біографії. У козацьких прізвиських нерідко яскраво відображалась схильність запорожців до жарту та гумору, через що вони первісно носили експресивне та емоційно-оцінювальне забарвлення. Ось що розповідав запорозький козак-довгожитель Микита Корж: «Козаки...имели, по обычаю своему, великую склонность к шутке и насмешкам, так что с самого малейшего случая, или поступка, или походки козака...прикладывают прозвища один другому... случаю и поступкам соответствующие. ...если который ходит согнувшись от немощи или от природы, того называют Горбачем... Если который козак необычно мал ростом, того называют Махиною, а который самого великого роста, того называют Малютою... если который неуклюж и ходит нескоро, того называют Черепахою; а который худ лицом и безсилен, того называют Гнидою...» [9, с. 34–35]. «...мой отец Сидор Пересунька, – згадує інший січовик, – воспитывал меня до 9 лет... После взяли меня в Сичь, где я при пану кошевом был молодыком, а в 20 лет мене взяли и записали в войско... В войске назвали меня Журбою...ибо я всё молча работал, а после за то, что на чате проглядел, як поляки нашу добычу отняли, назвали меня Иваном Прислипою...» [11, с. 261]. Як бачимо, запорозькі прізвиська вказували на якусь найбільш специфічну рису зовнішності або вдачі людини, хоча деякі з них за своїми внутрішніми властивостями могли виражати ознаку, протилежну названій.

Нерідко траплялися випадки, коли той самий запорожець користувався кількома прізвищами, що вживалися на рівних правах в офіційних паперах. Більше того, іноді одна особа виступає під різними найменуваннями на сторінках окремо взятого документа. Наприклад, у свідченнях затриманого гайдамаки, колишнього козака Корсунського куреня, читаємо таке: «Матвей, син Иванов Ляшенков, он же Бобошко и Крепак...» [3, с. 184]. А завершується документ реченням: «К сему допросу Матвѣй Иванов Ляшенко своеручно подписался» [3, с. 185]. Таким чином, крім патронімічних форм з різними суфіксами, тут присутні ще й два найменування апелятивного походження.

Підтвердженням відсутності суворої регламентації під час ідентифікації особи в РВЗН служить використання поряд з одночленими, двочленими й тричленими власне антропонімічними найменуваннями ще й мішаних або антропонімно-апелятивних.

Отже, переважна більшість уживаних у Новій Січі прізвищевих назв були не спадковими чи родовими, а отриманими вже у зрілому віці. Через це вони не могли виникнути від антропонімів, які беруть свій початок від слов'янських автохтонних від-апелятивних імен. Ті запорозькі прізвиська, що були дані за певною рисою характеру, темпераменту, поведінки або прикметною ознакою зовнішності людини, вже не мали

побажальних чи профілактичних мотивів номінації (*Величко* (4 носії), *Мовчань* (32 носії), *Рева* (13 носіїв) і под.). До того ж, значна частина подібних найменувань одержала іронічне забарвлення, вказуючи не на справжню ознаку, а на її протилежність. Саме неприховану насмішку, а не вплив забобонів чи факт каліцтва мусимо вбачати в таких антропонімах, як *Безногий* (1 носій), *Глухий* (49 носіїв), *Сльотий* (10 носіїв) і под., адже зрозуміло, що особи з такими фізичними вадами не могли належним чином зносити весь тягар військової служби. Так само, через іншу мотивацію не походять від давніх слов'янських відапелятивних імен і ті прізвиська козаків Нової Січі, котрі були почерпнуті з номенклатури представників тваринного й рослинного світу, назв органів і частин людського тіла, страв і продуктів харчування, різноманітних предметів побуту тощо. Як доводить М.Л. Худаш, «назви із тваринного і рослинного світу...присвоювали не лише за зовнішньою подібністю, а найчастіше під впливом різних забобонів. До таких особових назв можна віднести, наприклад *Бик, Баран, Вовк, Медвідь, Соболь, Цап; Ворона, Лунь, Сова; Карась, Судак, Щука, Полоз, Жаба; Комар, Муха, Оса; Граб, Дуб, Калина; Гречка, Кукіль, Мох*» [16, с. 127]. До речі, 17 антропонімів із наведеного переліку фігурують на сторінках РВЗН. виправдано поширюючи свою версію на реалії XIV–XVI ст., М.Л. Худаш разом з цим робить слушне уточнення стосовно середовища Запорозької Січі й деяких цехів XVII–XVIII ст. [15, с. 126]. Маючи змогу в ряді випадків з'ясувати обставини виникнення конкретних прізвищевих назв цього типу, отримуємо вагомий підстави пов'язувати їх з перенесенням ознак і властивостей одного явища на інше. Так, один запорожець отримав прізвисько *Баран* через те, що у стані значного сп'яніння вибивав у шинку двері головою [19, с. 148]. За припущенням М.Л. Худаша, назви різних видів їжі надавалися новонародженим як нехрещені власні імена з метою «побажання благополуччя у житті, а щодо тих важких майже завжди голодних для простолюддя часів – побажання постійно бути ситим, мати достаток у харчах або хоча б у якійсь конкретній їжі» [16, с. 174]. «Але могли бути випадки, – продовжує дослідник, – коли назва страви була дана людині насправді як вуличне прізвисько вже в зрілому віці за якоюсь іншою причиною, у першу чергу за уподібненням чи порівнянням, іноді згідно з народною традицією присвоювати назви деяких страв та продуктів харчування для порівняння з ними людей за якимись зовнішніми чи внутрішніми рисами» [16, с. 174]. Стосовно відповідних прізвиськ запорожців Нової Січі, то тут, очевидно, маємо справу саме з останніми мотивами вибору. «Я, – свідчив Микита Корж, – с moldых лет был очень проворен и резв; раз ехав из Новых Кодак до Сичи...мы взшли на могилу, и поглядевши с оной сюды и туды начали опять возвращаться вниз, товарищи мои пошли по тропинке, а я бросился напростец, а как могила была весьма крутая и по оной сухой камыш...то я поскользнувшись упал и с самой вершины горы боком катился до низу, як корж, и от того случая товарищи мои разсмеявшись, назвали меня Коржом» [9, с. 36].

Тому до запорозьких прізвиськ, що зберігають зв'язок зі слов'янськими автохтонними особовими іменами з упевненістю відносимо лише ті, в основах яких відображено ставлення батьків до новонародженого: *Жадань* (6 носіїв), *Жадко* (2 носії), *Нечай* (2 носії), *Нечаянный* (1 носій) і патронім *Нечаєнько* (1 носій). З певним застереженням сюди ж можна зарахувати й прізвиська, в основах яких зафіксовані назви, котрі вказували на обставини народження малюка й були спрямовані на збереження його життя (*Найда* (19 носіїв), *Найдонь* (1 носій), *Ненашь* (1 носій), *Нетреба* (2 носії) та патронім *Нетребенко* (4 носії)) або свідчили про черговість народження дитини (*Первакь* (2 носії), *Третьакь* (20 носіїв), патроніми *Третьаков* (1 носій) і *Третьаченко* (2 носії), *Четверня* (*Четвѣрня*) (4 носії), *Шостаць* (4 носії) і патронім *Шостаков* (4 носії). Ми згадали про застереження тому, що словом *третяк* ще могли називати «животное, котрому три года», «третий по времени рои из старого улья», «трехсаженный отрубок древесного ствола», «младшего пастуха при чабані и личмані» (найбільш підхоже, на наш погляд, тлумачення етимології прізвиська. – **І. Д.**), «род колена в танце» й «породу чеснока» [4, с. 1896–1897]; слово *четверня* означало «четверка» [4, с. 2075], а *шостак* – «имеющий шесть пальцев на руке» або «монета в три копейки (шесть грошей)» [4, с. 2123].

Усвідомлюючи, що виявлена нами в матеріалах РВЗН кількість не відповідає реальній кількості слов'янських автохтонних імен та утворених від них прізвищевих

назв, котрі забезпечували номінативні потреби українського етносу XVIII ст., все ж таки спробуємо зробити деякі висновки. Найперше впадає в око той факт, що з усієї маси слов'янських автохтонних імен в українській мові XVIII ст. продовжували функціонувати лише ті, які були узаконені церквою й потрапили до святців. Усі ж інші слов'янські автохтонні імена на той час уже були повністю забуті й не вживалися в ролі особових власних імен. Тому наявні у пам'ятці антропоніми *Радко* та *Ярош* треба розглядати не як свідчення існування залишків праслов'янської антропонімної спадщини, а як наслідок зміни морфологічної структури хрещених імен *Родионъ* та *Иеремия* або *Єрофей*. Значно більше широковживаних у минулому слов'янських автохтонних імен збереглося у XVIII ст. у вигляді прізвищевих назв. На сторінках РВЗН прізвищеві назви, утворені від слов'янських особових імен-комполит, зустрічаються надзвичайно рідко. Причому, одна з чотирьох антрополексем має сумнівну етимологію, а в основах двох лежать імена, занесені до католицьких святців. Найбільшу групу становлять прізвищеві назви, які беруть початок від слов'янських автохтонних імен відкомполитного походження. У РВЗН нами зафіксовано 24 найменування цієї групи. Щоправда, серед них є десять таких, основи яких можна витлумачити як назви відапелятивного походження, а одна могла виникнути від народної форми церковно-християнського імені. Враховуючи обставини виникнення й функціонування прізвищевих назв у Новій Січі, а також спираючись на свідчення очевидців щодо мотивів їхнього вибору й надання, можемо стверджувати про відсутність безпосереднього генетичного зв'язку між запорозькими прізвищами, сформованими з лексики «nomina impersonalia», та праслов'янськими іменами чи іменами-прізвищами. Про первісну залежність можна говорити лише стосовно тих прізвищевих назв розряду «nomina personalia», в основі яких відображено ставлення батьків до появи дитини, прагнення зберегти їй життя й, можливо, черговість народження.

Таким чином, опинившись на межі повного зникнення, праслов'янські особові власні імена продовжили своє існування у вигляді прізвищевих назв як невід'ємна складова української антропонімної системи XVIII ст.

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 / ред. кол. П.С. Сохань та ін. – К.: Держ. комітет архівів України, ЦДІА України, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1998. – Т. 1/ [упоряд.: Гісцова Л.З. та ін., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 696 с.

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 / ред. кол. П.С. Сохань та ін. – К.: Держ. комітет архівів України, ЦДІА України, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2008. – Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Л.З. Гісцова (ст. упоряд. тому), І.Л. Бутич (наук. ред.). – 528 с.

3. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірник документів / Під ред. І.Л. Бутича та Ф.П. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1970. – 670 с.

4. *Гринченко Б.Д.* Словарь украинского языка / Б.Д. Гринченко. – Берлін: ДВУ, 1925. – 16, 2178 с.

5. *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М.О. Демчук; Відп. ред. М.Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1988. – 172 с.

6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 1. – 631 с.

7. *Льченко І.І.* Антропонімія Нижньої Наддніпряниці в її історичному розвитку (Надвеликолузький регіон) / І.І. Льченко // Дис.канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 254 с.

8. Історичний словник українського языка / За ред. Є.К. Тимченка. – Харків; Київ: ВУАН, 1930. – Т. 1. – XXIV, 528 с.

9. *Корж Н.Л.* Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Н.Л. Корж. – Одесса: В городской типографии, 1842. – 6, 96 с.

10. Рудьова Н.І. Прізвища як один з антропонімних класів: Навч. посібник / Н.І. Рудьова. – Чернівці: Рута, 2004. – 90 с.
11. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, составлена из подлинных документов Запорожского Сечевого Архива / А.А. Скальковский. – Одесса: В городской типографии, 1846. – Ч. 1. – 370 с.
12. Сулова А.В., Суперанская А.В. О русских именах / А.В. Сулова, А.В. Суперанская. – Л.: Лениздат. – 220 с.
13. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І.Д. Фаріон. – Львів: Літопис, 2001. – 371 с.
14. Худаш М.Л. Антропонім *Бойко* і питання його генезису / М.Л. Худаш // Мовознавство. – 1978. – №1. – С. 66–73.
15. Худаш М.Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / М.Л. Худаш // З історії української лексикології / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 96–160.
16. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.
17. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів: (відантропонімії утворення) / М.Л. Худаш, М.О. Демчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 267 с.
18. Чучка П.П. Давньоруські особові імена і сучасні прізвища українців / П.П. Чучка // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: Збірник наукових праць / В.В. Німчук (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 1986. – С. 133–139.
19. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. / Д.І. Яворницький; Редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 592 с.

В статье проанализированы этимологический состав, сортимент и частота употребления славянских автохтонных имён и производных от них фамильных названий, представленных в Реестре Войска Запорожского Низового 1756 г. Сделан вывод, что, несмотря на тенденцию к почти полному исчезновению, праславянские имена продолжали существовать в украинской антропонимной системе XVIII в. в виде фамильных названий.

Ключевые слова: праславянское антропонимное наследие, антропоним, личное собственное имя, фамильное название.

*The article deals with analysis of the etymological staff, assortment and frequency of the Slav autochthonic names and derivative from their family names, listed in the 1756 Register of the Zaporozhian Host. Since from the whole quantity of the Slav autochthonic names in the Ukrainian language XVIII cen. continued functioning only those which were legalized by church, the antroponims **Радко** and **Ярош**, which are available in the source, it is valid to regard them not as evidence of existence of the remains of the original Slav anthroponimic heritage, but as consequence of the change of morphological structure of the Christian names **Родионъ** and **Иеремия** or **Єрофей**. The family names, which are formed from the Slav personal names-composites, happen in register very seldom. The register contains twenty four denominations which originate from original Slav names from composite origin. Taking into account the circumstances of the rise and functioning of family names in New Sich, and also taking into account eye-witness evidences about motives of the choice, it is possible to affirm absence of direct genetic connection between Zaporozhian nicknames formed from vocabulary «nomina impersonalia», and original Slave names. Primary dependence can only be affirmed about those family names of the type «nomina personalia», the stem of which reflected in the parents attitude to the childbirth, aspiration to save its life, perhaps, the sequence of the birth. The results of the study have shown, that despite of the tendency to almost total disappearance, the original Slav names continued to exist in Ukrainian anthroponimic system in the XVIII cen. as the family names.*

Key words: the original Slav anthroponimic heritage, anthroponim, personal name, family name.